

Armina KAPUSTA
Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
e-mail: armina.kapusta@geo.uni.lodz.pl
ORCID: 0000-0003-4955-8630

BUNIEWCY I ICH KULTURA W PRZESTRZENI MIEJSKIEJ SUBOTICY – ANALIZA SEMIOTYCZNA

Bunjevci and their culture in the urban space of Subotica – a semiotic analysis

Abstract: Bunjevci are an ethnic group whose status as a national minority has changed depending on the policy pursued in the regions they live in, which significantly influenced the possibility of marking their presence in space. The aim of the article is to find and present signs proving the presence of Bunjevci in Subotica. The focus was on urban names, institutions, monuments, and other signs enabling permanent or periodic appropriation of space. The semiotic analysis of the space of Subotica, the informal capital of Bunjevci, was preceded by a detailed description of this group. The knowledge of Bunjevci history, traditions, language, institutions, and other elements of heritage made it possible to identify signs that can be manifested in the urban space.

Key words: urban semiotics, symbols in urban space, urbanonyms, Bunjevci, Subotica

WPROWADZENIE

Organizacja przestrzeni miejskiej to atrybut ważki, lecz niewystarczający dla użytkowników miasta, by stało się dla nich miejscem (por. Libura 1990; Kaczmarek 2004; Kaczmarek 2012; Rzeszewski i in. 2020). To przestrzeń emanująca ładunkiem semantycznym staje się źródłem odczuć pozytywnych (przywiązania, utożsamiania, swojskości, bliskości) lub negatywnych (wykluczenia, odrzucenia, obcości). Istotą racjonalnego zarządzania przestrzenią jest nie tylko jej funkcjonalne zagospodarowanie, lecz także troska o kształtowanie spójnej, przemyślanej, a nade wszystko egalitarnej przestrzeni znaczącej. Problematyka ta stanowi przedmiot zainteresowań semiotyki miasta oraz geografii kultury, zwłaszcza jej nurtu krytycznego (Harvey 2001; Lees 2001; Berg, Vuolteenaho 2009; Zebracki, Milani 2017). Semiotycy starają się czytać miejski palimpsest, denotując treści, które geografowie analizują przestrzennie. Ci pierwsi dostrzegają wielość znaczeń, podczas gdy geografowie dokonują ich

Wpłynęło: 18.10.2022
Zaakceptowano: 3.04.2023

Zalecany sposób cytowania / Cite as: Kapusta A., 2022, Buniewcy i ich kultura w przestrzeni miejskiej Suboticy – analiza semiotyczna, *Prace i Studia Geograficzne*, 67.4, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 107–126, DOI: 10.48128/pisg/2022-67.4-06.

kartograficznej prezentacji i interpretują przestrzennie. W badaniach unifikujących te dwa podejścia kluczowe stają się redukcje, szczególnie związane z wyborem obiektów badań oraz precyzyjnym określeniem płaszczyzny semantycznej.

W pracach geograficznych coraz więcej uwagi poświęca się urbanonimii (Yeoh 1996; Azaryahu 1997; Azaryahu 2011; Light 2004; Rose-Redwood 2008; Bucher i in. 2013; Górny i in. 2022), nazewnictwu miejskiemu, które jest odzwierciedleniem stosunków społecznych (szczególnie równości płci, grup etnicznych), wskazuje na dominujące wartości. Hodonimy są wówczas traktowane jako znaki wybranej kategorii, które można analizować zarówno w ujęciu statycznym (tj. prezentując zależności w konkretnym czasie), wskazując na synchroniczne relacje, jak i dynamicznym (tj. porównując stany w wybranych okresach), by wykazać diachroniczne przemiany (Muszyńska 2016; Kapusta 2017). Nawiązując do klasycznej definicji znaku zaproponowanej przez F. de Saussure'a (1961), wedle której składa się on z elementu znaczącego i znaczonego, każdy obiekt w przestrzeni miejskiej może stać się znakiem, a spektrum podmiotów, które można poddać analizie jest nieograniczone. Oprócz placeonimów, warto więc zwrócić uwagę na inne elementy mogące być nośnikami znaczeń, jak pomniki, sposób zapisu nazw (alfabet, język), detale architektoniczne, flagi, graffiti, vleпки, czy zróżnicowane przejawy *street artu*, które pojawiają się w przestrzeni miejskiej i umożliwiają jej zawłaszczanie w wymiarze symbolicznym (Carr i in. 2009; Bierwiaczonek 2016; Flis 2017; Mantey 2019). Siła ich oddziaływania zależy od kilku czynników, takich jak wielkość, lokalizacja, trwałość, widoczność, a przede wszystkim umiejętność odczytania. Grupy zmierzające do zmanifestowania swojej obecności w przestrzeni, zwykle robią to w centrum lub w miejscach, z którymi czują więź, zmierzają do pozostawiania trwałych śladów, z którymi mogą się identyfikować. Wymaga to legalizacji działań i akceptacji władz, a także innych użytkowników miast. Równie istotna jest możliwość czasowego artykułowania wartości i idei poprzez organizację wydarzeń i umieszczanie w przestrzeni stosownych emblematów. Nieustanna zmienność, niewątpliwy przymiot przestrzeni miejskiej, sprawia, że trudno stwierdzić, co w niej jest stałe, a co okresowe. Precyzyjniej jest określić, że oznaczenia umieszczone w przestrzeni mogą być w zamierzeniu ich nadawców krótkotrwałe lub długotrwałe. Oznaczenia w zamierzeniu krótkotrwałe, mogą przybierać formę materialnych nośników (np. banery, roll-upy, plakaty), jak i być przejawem kultury niematerialnej, tradycji i zwyczajów prezentowanych i kultywowanych w przestrzeni (tańce, śpiew, pokazy i warsztaty sztuki ludowej). Przestrzeń, w której dopuszczalne jest czasowe umieszczanie oznaczeń, stwarza możliwość ich wymiany, a tym samym wypełniania przez różne grupy, co w teorii jest opcją współdzielenia i koegzystencji. Nieodpowiednio lokowane oznaczenia, szczególnie trwałe, tworzą ryzyko konfliktu, walki o usunięcie i zastąpienie niechcianych symboli. Nie wszystkim dana jest możliwość tworzenia krajobrazu semantycznego miasta – wykluczone, nieuznawane społeczności mają ograniczone opcje działania, jednocześnie wszelkie podejmowane przez nie próby są relewantne dla ich rozwoju.

Przytoczone argumenty stały się asumptem do podjęcia próby analizy semiotyczno-geograficznej znaków świadczących o obecności Buniewców w przestrzeni miejskiej Suboticy. Za podstawę teoretyczną przyjęto semiotyczne rozważania dotyczące miasta zaproponowane w szkole tartusko-moskiewskiej, w której rozważano kulturę jako system znakowy (Łotman i Uspieński, 1977), dyskutując także nad problematyką miejską, szczególnie mitem założycielskim, nazwą, morfologią, wieloetnicznością i wielojęzycznością, a także relacjach między miastem a literaturą (Żyłko 2011). Inspiracją do podjęcia analiz przestrzennych była ukuta przez J. Łotmana (1984, 2010) koncepcja semiosfery, czyli przestrzeni znaczącej, którą odniesiono do przestrzeni miejskiej. Idee te są aktualnie często podejmowane w semiotyce przestrzeni (por. Lagopoulos, Boklund-Lagopoulou 2014). Zarówno przestrzeń semiotyczną, jak i miejską, cechuje zmienność, dynamika przekształceń, kontrast między centrum a peryferiami, a także granica, która w istocie jest strefą buforową, filtrem umożliwiającym przenikanie kodów, czyli systemu znaków. Wybór Buniewców podyktował interesujący *casus* negocjowania ich istnienia w socjalistycznej Jugosławii oraz ich oficjalna konsolidacja z Chorwatami, co miało wpływ na możliwość zaznaczania obecności w przestrzeni publicznej, a także na późniejsze problemy z jed-

noznacznym określeniem tożsamości. Subotica jest predestynowana do analiz ze względu na fakt, iż uznawana jest za nieformalną stolicę Buniewców. Poszukując obiektów mogących być uznanymi za znaki buniewskiego *etnosu*, należy wszakże mieć świadomość wspólnego dziedzictwa buniewsko-chorwackiego. W celu ich dystynkcji, scharakteryzowano Buniewców nawiązując do koncepcji C. Tullio-Altana (1995), który wskazał na pięć elementów konstytuujących naród: *epos* (pamięć historyczna), *etos* (instytucje i normy regulujące życie społeczne), *logos* (język), *genos* (wspólne pochodzenie), *topos* (wyobrażenie ojczyzny). Koniecznym było uzupełnienie pentagramu tożsamościowego o kolejną składową – *politikos*, czyli decyzje władz wpływające na możliwość funkcjonowania narodu (Kapusta 2015). Analizując w ten sposób Buniewców, udało się określić prototyp ich kultury narodowej, do którego przyporządkowywano znaki. Ideę kategoryzacji ze wskazaniem prototypów zaczerpnięto z prac E. Rosch (1973, 1975).

Reasumując, celem artykułu jest odczytanie krótkotrwałych i długotrwałych znaków w przestrzeni miejskiej Suboticy, których płaszczyznę semantyczną można określić jako buniewską. Odnalezienie urbanonimów, instytucji, pomników i innych znaków świadczących o obecności Buniewców w Suboticy umożliwiła szczegółowa charakterystyka tej grupy, dzięki której określono prototypowe cechy Buniewców, wskazano kluczowe postaci, wydarzenia, tradycje. Podstawowe metody badań to inwentaryzacja terenowa oraz dokumentacja fotograficzna przeprowadzone w 2011 r. (uzupełniane w kolejnych latach do 2019 r.), które pozwoliły na zidentyfikowanie znaków w przestrzeni Suboticy. Komplementarne były studia literatury serbskiej, chorwackiej i buniewskiej z końca XIX w., początków XX w. (do II wojny światowej, gdyż władze Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii negowały istnienie Buniewców, a tym samym utrudniono prowadzenie badań nad nimi) oraz pozycji powstałych po rozpadzie Jugosławii, prowadzone w oddziale regionalnym Biblioteki Miejskiej w Suboticy, a przede wszystkim analizy kartograficzne map historycznych (plany Suboticy z r. 1928 i 1968), dzięki którym wprowadzono porównania diachroniczne.

BUNIEWCY W SERBII

Buniewcy, katoliccy ikawcy mieszkają w Chorwacji (Lika, Kvarner) oraz w tzw. trójkącie bajskim, czyli na obszarze Baczki rozciągającym się między Somborem i Suboticą w Serbii a miastem Baja na Węgrzech. Bez wątplenia są jedną z ciekawszych grup tworzących pejzaż etniczny Wojwodiny. Począwszy od XIX w., czasu odrodzenia narodowego, badaczy zastanawia ich pochodzenie, język, a także kultura, które interpretowane były i są na różne sposoby, co nie zawsze związane jest z pogłębianiem wiedzy, a częściej z indywidualnymi przekonaniem autorów rozpraw oraz sytuacją polityczną, w której przyszło im tworzyć.

Etnogeneza Buniewców jest przedmiotem rozważań naukowych nasilonych w XIX w. oraz od lat 90. XX w. Przedstawiane koncepcje i ich interpretacje różnią się w zależności od orientacji światopoglądowych badaczy, którym nie udaje się zachować obiektywizmu. Za buniewski *topos* uznaje się tereny Hercegowiny, szczególnie te leżące w dolinie Buny, co, jak twierdzi I. Ivanić (1894, s. 2) potwierdzać ma piosenka ludowa:

Didovi nam iz daleka
Ondud gdi je Buna reka,
Pleme nam je starodavno
Kako davno, tako slavno,
Davor oj Bunjevče!

Etnonim derywowany jest właśnie od nazwy rzeki Buna, źródłosłowu doszukuje się ponadto w słowach *bunja* – kamienna budowla wznoszona przez pasterzy na obszarze dynarskim, służąca

jako schronienie, *bunjati* – mówić niezrozumiale, *buniti* – buntować się (Tonković 2001; Antunovich 1882). W XVII w. rozpoczęła się migracja Buniewców na północ, do krainy zwanej Baczka, leżącej między Dunajem na zachodzie i południu a Cisą na wschodzie, obecnie w granicach Serbii i Węgier. Wędrówka wiodła przez Dalmację, Kvarner i Likę, gdzie część rodzin osiadła, lecz większość dotarła na tereny między Suboticą i Somborem w Serbii a Bają na Węgrzech. Region ten, zwany trójkątem bajskim, to kolejny element *toposu*, a mit przesiedlenia się tu w 1686 r. pod kierunkiem franciszkanów kształtuje *genos* Buniewców. Pochodzenie etniczne przodków, w przeciwieństwie do geograficznego, nie jest znane, a koncepcje są bardzo zróżnicowane – nazywani byli egzoetnonimami, a wręcz utożsamiani z Ilirami, Dardanami, Rzymianami, Morlachami, Wołochami, bogomiłami, katolickimi Serbami, Chorwatami, a także wyróżniani jako naród południowosłowiański (por. Todosijević 2002; Vuković 2015). W okresie przynależności Baczki do państwa węgierskiego, tj. do zakończenia I wojny światowej, zachodziły interferencje między Buniewcami, Serbami i Chorwatami, którzy określali się jako Raci.

Chociaż w XIX w. prowadzono liczne badania dotyczące poszczególnych narodów, dopiero po 1918 r. mogły powstawać organizacje polityczne i kulturalne, które reprezentowały interesy Słowian w Baczce. Początkowo cele narodowości do stworzenia wspólnej władzy i aparatury administracyjnej w państwie były identyczne, czego wyrazem jest *Bunjevačko-srpski narodni odbor* w Suboticy, czy buniewski i buniewsko-serbski rząd powstały w Somborze, a także liczne działania prochorwackie (Kuntić 2002). Zacieśnianiu relacji służyły argumenty lingwistyczne – Serbowie uważali, że o serbskości Buniewców świadczy ich serbska sztokawska mowa (Ivanić 1899), Chorwaci zaś, że buniewski ikawski jest językiem typowo chorwackim (Evetović 1941). Sytuacja skomplikowała się po II wojnie światowej, gdy 14 maja 1945 r. wydano dekret, w którym zanegowano naród Buniewców, uznając ich za Chorwatów. Niekiedy byli określani jako buniewscy Chorwaci, w istocie stali się ukrytą mniejszością (Sikimić 2004). Dopiero po proklamowaniu *Konstytucji Republiki Serbii* w 1990 r. mogli ponownie określać się jako Buniewcy i na nowo kreować tożsamość narodową. Efektem decyzji politycznych, *politikosu*, były ograniczone możliwości kultywowania tradycji, szczególnie języka, kształtowania samoświadomości narodowej, przy jednoczesnej serbizacji, kroatyzacji i madziaryzacji.

Obecnie Buniewcy w serbskiej części Baczki znacząco różnią się od tych mieszkających w Chorwacji, czy na Węgrzech, gdzie nie mają praw mniejszości narodowej i uznawani są za Chorwatów. W Serbii natomiast nie są jednorodną grupą – część uważa się za buniewskich Chorwatów, inni – za Buniewców, a organizacje chorwackie i buniewskie konkurują ze sobą. Jest to interesujący przykład pokazujący, jak na kształtowanie tożsamości narodowej wpływać mogą decyzje i interesy polityczne. Wyniki spisu ludności przeprowadzonego w Jugosławii w 1981 r. wskazują, że w gminie Subotica w 1981 r. mieszkało 32 589 Chorwatów (21% mieszkańców gminy), zaś w 1991 r. – 16 369 Chorwatów (10,9% mieszkańców gminy) i 17 439 Buniewców (11,6% mieszkańców gminy) – uznanie Buniewców za naród przyczyniło się do osłabienia elektoratu chorwackiego, przy jednoczesnym wzmocnieniu pozycji Serbów. Dane przedstawione w spisie ludności, który miał miejsce w Serbii w 2011 r. wskazują, że w liczącej 141 554 mieszkańców gminie Subotica Serbowie stanowili 27%, Buniewcy – 9,6%, zaś Chorwaci – 10%. *Epos* Chorwatów i Buniewców w trójkącie bajskim do lat 90. XX w. był praktycznie tożsamy, zaś od rozpadu byłej Jugosławii rozpoczął się proces jego dezintegracji. Mimo odmiennej nomenklatury, samoidentyfikacji, przywiązania do odrębnych instytucji kulturalnych i politycznych, Chorwaci i Buniewcy w Baczce kultywują te same tradycje, a możliwość ich prezentacji w przestrzeni miejskiej staje się zarzewiem konfliktu między działającymi w Suboticy organizacjami chorwackimi i buniewskimi. W dalszej analizie pominięto nurt prochorwacki, koncentrując się na perspektywie *stricte* buniewskiej.

W republikach b. Jugosławii podstawową dystynkcję między narodami stanowi wiara i język. Standardowy chorwacki, serbski, czarnogórski i bośniacki oparte są na dialekcie sztokawskim, przy czym chorwacki na wariancie ijekawskim, zaś serbski – ekawskim. Buniewcy posługują się wariantem ikawskim dialektu sztokawskiego. Od początku ich osiedlenia się w Wojwodinie, trudnili się głównie

rolnictwem, większość z nich była niewykształcona, powszechny był analfabetyzm. Piśmiennictwem trudnili się głównie duchowni – Buniewcy, podobnie jak Chorwaci, są katolikami. Sytuacja ta nie sprzyjała wykształceniu języka literackiego, zaś obecnie swobodę troski o *logos* mają jedynie Buniewcy w serbskiej Baczce – w Chorwacji uznawani są za Chorwatów, a mowa, którą się posługują, za dialekt chorwackiego. Od lat 90. XX w. w Wojwodinie podejmowane są próby doprecyzowania dyferencjacji buniewskiego, chorwackiego i serbskiego, ustalane są zasady ortografii, tworzone słowniki, lecz współczesne leksemy zaczerpnięte są przede wszystkim z języka serbskiego. Do bezspornych wyróżników języka buniewskiego wskazanych przez P. Bašicia (2003) zalicza się realizację *ě* jako *i* (np. *srida, likar, pisma, rič, vrime*), redukcję głoski *h* lub jej przejście w *j, k, v* (*rana, lad, ajduk, pra, smij, zaktiv, kruz*), realizację w mowie, a także zapis w niektórych współczesnych tekstach grupy *io* jako *ijo* (*radio, biblioteka, vidijo, tijo*), realizację grupy *ao* jako długie *o* (*posiko, poso, održavo, pivo, počo*), redukcję wygłosowego *i* w bezokoliczniku (*bit, doć, radovat*), przejście grupy *nu* w *ni* (*podignit, prominit, puknit*), rozbicie grupy samogłoskowej w wyrazach dwusylabowych (*čuvo, žavo, zvavo*), zanik wygłosowego *a* przysłówków (*kud, skud*), specyficzne wyrazy pochodzenia obcego: *divan* (rozmowa), *pendžer* (okno), *soldat* (żołnierz), *švaler* (kochanek), *gazdašag* (majątek), *obaško* (szczególnie). Popularyzacji dialektu sprzyja możliwość uczęszczania na zajęcia z fakultatywnego przedmiotu buniewska mowa z elementami kultury narodowej, który wprowadzono do szkół w Suboticy jesienią 2007 roku (Kujundžić-Ostojić 2007). Możliwa jest także lektura prasy po buniewsku – od 2006 r. ukazują się *Bunjevačke novine* (w latach 1993–1998 *Bunjevačke i šokačke novine*) oraz *Rič Bunjevačke matice*, od 2012 r. – *Bunjevački prigled*, zaś pismo dla dzieci *Tandrčak* – od 2007 r. W Radio Subotica nadawane są natomiast audycje po buniewsku, rozpoczęto współpracę także z innymi wojwodińskimi rozgłościami (Radio Novi Sad, Radio Sombor), a także Telewizją Novi Sad – II program. Mowa buniewska nie jest ani ustandaryzowana, ani uznana za język, jednakże w Suboticy od maja 2021 r. ma statut jednego z czterech języków urzędowych miasta (Stantić 2021) – obok serbskiego, węgierskiego i chorwackiego.

BUNIEWSKI ETOS

Działania zmierzające do upowszechnienia i standaryzacji języka buniewskiego umożliwiają instytucje polityczne i kulturalne krzewiące tradycje – wszystkie te elementy składają się na buniewski *etos*, w kształtowaniu którego kluczowa jest rola Kościoła katolickiego, szczególnie franciszkanów, uważanych za ich przewodników duchowych, a także księży z parafii św. Teresy. Rola duchowieństwa była ważna w XIX w., kiedy działalnością badawczą i publikacyjną przyczynili się do rozkwitu buniewskiego odrodzenia narodowego oraz literatury buniewskiej. Suzana Kujundžić-Ostojić, współczesna badaczka kultury buniewskiej, wyróżniła trzy okresy rozwoju piśmiennictwa Buniewców (www.bunjevci.net/knjizevnost, dostęp: 15.09.2022): od Mihovila Radnicia do Ivana Antunovicia, renesans literatury buniewskiej – od Ivana Antunovicia, jego uczniów i naśladowców do Blaška Rajicia oraz literatura współczesna (od I wojny światowej). Pierwszy etap rozpoczęła działalność franciszkanina Mihajla Radnicia (1636–1707) z Kaloscy, który w 1683 r. wydał w Rzymie pierwszą drukowaną książkę w języku buniewskim – *Razmišljanja pribogomiona od ljubavi božje, složeno i izvađeno u jezik slovinski – bosanski, iz sv. Pisma i razlikieh načiteljah*. Inni pisarze, głównie duchowni, którzy tworzyli ku pokrzepieniu serc oraz opracowywali teksty religijne, początkowo używali cyrylicy, z czasem adaptując łacinkę, przy zachowaniu ortografii węgierskiej lub niemieckiej, to Antonije Bačić, Lovro Bračuljević, Stipe (Stjepan) Vilov, Nikola Kesić, Luka Čilić, Mirko (Emerik) Pavić, Grgur Peštalić, Matija Petar Katančić, Antun Josip Knezović.

Twórczość Ivana Antunovicia (1815–1888), biskupa z Kaloscy, rozpoczyna renesans literatury buniewskiej. Nie bacząc na postępującą madziaryzację i usuwanie języka buniewskiego ze szkół,

w których obecny był w Suboticy od 1752 r., pisał po buniewsku, wydawał prasę (*Bunjevačke i šokačke novine* i *Bunjevačka i šokačka vila*), a jego zainteresowanie etnogenezą, lingwistyką i folklorem zaowocowało publikacją w 1882 r. *opus magnum*, lecz merytorycznie kontrowersyjnego dzieła *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*. Kontynuatorami jego idei byli Ambrozije Boza Šarčević (zainteresowany językiem buniewskim), Mijo Mandić (uczeń Antunovicia wydający buniewskie podręczniki, słowniki buniewsko-węgierskie) oraz Blaško Rajić – polityk, literat, edukator, zbieracz folkloru, dzięki któremu spisano opowiadania, pieśni i wiersze, uprzednio przekazywane w tradycji ustnej. Finansowanie badań nad kulturą buniewską i publikację opracowań w końcu XIX w. umożliwiła Macierz Serbska. Aktywność ta przyczyniła się do uznania w 1850 r. buniewskiego za jeden z języków urzędowych, a także zachęciła do wydawania buniewskiej prasy – od 1873 r. miesięcznika *Misečna kronika*, a dwadzieścia lat później tygodnika *Subotičke novine* (Bašić Palković 2005).

Po I wojnie światowej publikowano w wariantach ikawskim i ijekawskim teksty prozatorskie i poetyckie dotyczące głównie życia codziennego. W panteonie literatów znalazł się Josip Vuković Đido, Ive Prčić, Matija Evetović, Marko Peić, a także pierwsza buniewska pisarka – Mara Đorđević-Malagurski. W zaproponowanej periodyzacji S. Kujundžić-Ostojić nie uwzględniła najnowszego okresu, związanego ze swobodami uzyskanymi w latach 90. XX w. oraz działalnością Macierzy Buniewskiej. Nawet jednak tak pobieżny przegląd pozwala zauważyć, że twórczość literacka Buniewców kształtowała się późno, bo dopiero od XVIII w. i skoncentrowana była głównie na kwestii buniewskiej, nie bacząc na aktualne trendy w literaturze światowej. W przypadku tego rolniczego ludu ważniejszą rolę odgrywało kultywowanie tradycji oralnych, niż literatura, czego odzwierciedlenie odnaleźć można współcześnie w działalności ośrodków kultury. Dzięki obyczajom pielęgnowanym na wsiach, ale też i tym, które upowszechniane są przez wydarzenia o charakterze folklorystycznym, buniewski *etos* trafia do szerokiego grona osób, czego nie byłaby mu w stanie zapewnić ani literatura, ani działalność polityczna organizacji narodowych, które znajdują odbiorców przede wszystkim wśród samych Buniewców.

Pierwsze kulturalne organizacje buniewskie w Suboticy powstawały w 2. poł. XIX w. W 1878 r. funkcjonować zaczęła czytelnia Pučka kasina, która dbała o edukację i kulturę do 1941 r., a wznowiona w 1945 r. działalność została przerwana w 1947 r. w związku z faktem negowania Buniewców. W 1998 r. reaktywowali ją buniewscy Chorwaci pod nazwą Pučka Kasina 1878 (www.zkvh.org.rs/udruge/backa/puka-kasina-1878-subotica, dostęp: 15.09.2022). W latach 1934–1938 operowała Macierz Buniewska (*Bunjevačka matica*), którą restytuowano w 1995 r. (www.bunjevacka-matica.rs, dostęp: 15.09.2022). Obecnie troskę o tożsamość Buniewców wyraża poprzez działania edukacyjne i promujące kulturę, naukę, sztukę, którym sprzyja organizacja wydarzeń, prowadzenie biblioteki buniewskiej, koordynacja prac naukowych i wydawniczych (*Rič Bunjevačke matice*, monografie). Macierz stoi na straży takich wartości jak wolność, demokracja, równoprawienie, a także współpracuje z innymi instytucjami mniejszości narodowych.

W 2002 r. w Serbii opublikowano *Ustawę o ochronie praw i wolności mniejszości narodowych (Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina)*, która usankcjonowała możliwość powoływania rad mniejszości narodowych, mogących suwerennie decydować o języku, piśmie, edukacji, kultywowaniu tradycji przez reprezentowane mniejszości, co stworzyło perspektywę powołania w 2003 r. Narodowej Rady Buniewskiej Mniejszości Narodowej (*Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine*, BNS). Jej członkowie podjęli działania, które miały na celu stworzenie symboli, z którymi mogliby identyfikować się Buniewcy jako naród. Zaprojektowano herb i flagę, na których dominuje biel i błękit, obecne są symbole lwa z szablą (walka z Turkami) oraz kłosa pszenicy, co stanowi nawiązanie do rolniczych tradycji. Trzy gwiazdy to reminiscencja miast trójkąta bajskiego – Suboticy, Somboru i Bai. Ustanowiono również święta narodowe nawiązujące do wydarzeń politycznych oraz kalendarza agrarnego. W dniu 25 listopada wspominane jest posiedzenie Wielkiego Narodowego Sejmu Serbów, Buniewców i pozostałych Słowian w Nowym Sadzie (Dan kad je 1918. godine u Novom Sadu održana Velika

narodna skupština Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena), w którym w 1918 r. uczestniczyło 84 delegatów buniewskich (Budinčević 2006), zaś 23 lutego upamiętnia się wybory do Rady Narodowej, które przeprowadzono w 2003 r. (Dan izbora prvog novog Nacionalnog savita). Święta stanowiące element dziedzictwa niematerialnego, łączące tradycje rolnicze i katolickie, choć uchwalone oficjalnie przez Buniewców, stanowią ważki komponent także dla *etnosu* buniewskich Chorwatów. Dzień wielkich przątek (Dan velikog prela) zainicjowała w 1879 r. Pučka kasina – 2 lutego to także święto Matki Boskiej Gromnicznej. Coroczne obchody kultywowano do 1941 r. – wspólne przedsięwzięcie odbywało się przy wtórze fujarki, tambury, śpiewu i opowieści. Obecnie jest to wydarzenie, podczas którego można tańczyć przy akompaniamencie tamburzystów, próbować dań lokalnej kuchni, czy uczestniczyć w wyborach najpiękniejszej prządki (Tonković 2001). W 1911 r. z inicjatywy księdza Błaška Rajicia odbyły się pierwsze uroczyste dożynki (Dužionica, Dužijanca), które przypadają 15 sierpnia i łączone są z katolickim świętem Matki Boskiej Zielnej (Bašić 2002). Współcześnie na celebracje zapraszani są rolnicy z Bałkanów, którzy uczestniczą w mszy, a następnie ich korowód udaje się na plac przed ratuszem, gdzie składane są kwiaty pod pomnikiem Rajicia oraz rzeźbą *Žniwiarz*, wzniesioną w setną rocznicę pierwszej Dužionicy. Przed dożynkami mieli się zboże, by z otrzymanej mąki upiec chleb, który wręczany jest burmistrzowi. O ludyczności święta świadczą wybory najlepszej żniwiarki i żniwiarza, śpiewy (szczególnie hieratyczne wykonanie pieśni *Podvikuje bunjevačka vila*, uznawanej za hymn Buniewców), odtąnczenie *kola*.

Tradycja popularna wśród Buniewców to także Królowe (*Kraljice*), które aktualnie związane są z katolickimi Zielonymi Świętami i przesileniem letnim. Młode dziewczęta ubrane na biało, z koroną z kwiatów na głowie, chodziły śpiewając pieśni, a od gospodyń otrzymywały dary. Zwyczaj praktykowany był do II wojny światowej, a od lat 90. XX w. jest reaktywowany przez zespoły ludowe. Buniewcy zachowali także specyficzne obyczaje wielkanocne, bożonarodzeniowe, ślubne i towarzyszące innym uroczystościom kościelnym i rodzinnym.

W 2005 r. powołano przy BNS Prasowo-Wydawniczą Instytucję „Buniewskie centrum informacyjne” (Novinsko-izdavačka ustanova „Bunjevački informativni centar”), który zajmuje się rozpowszechnianiem wiedzy o Buniewcach i ich zwyczajach w mediach – w periodykach (wydawnictwa *Bunjevačke novine*, *Bunjevački prigled*, *Tandrčak*), w Radiu Subotica, publikuje filmy na YouTube, a także prowadzi stronę internetową www.bunjevci.net (dostęp: 15.09.2022), na której publikowane są bieżące wieści z życia politycznego i kulturalnego Buniewców, a także organizowanych przez BNS i inne instytucje buniewskie konferencjach i pracach badawczych.

Buniewcy są społecznością rolniczą, a szczególne miejsce ich *etosu* zajmuje folklor oraz organizacje, które przyczyniają się do jego utrwalenia i popularyzacji. Zespoły ludowe umożliwiają dzieciom, młodzieży i dorosłym naukę gry na tradycyjnych instrumentach (np. na tamburze, instrumencie strunowym szarpanym, który rozpowszechnił się w Wojwodinie w XIX w.), tańców, śpiewów. W Suboticy działa Kulturno-umetničko društvo „Aleksandrovo” (powstałe w 1976 r.), Bunjevački kulturni centar – Subotica (1992 r.), Kulturno-umetničko društvo „Bunjevka” (1996 r.), OKUD Mladost, czy zespoły – orkiestra tamburzystów Neven oraz Subotički tamburaški orkestar. Ansamble tamburzystów zwykle grają w składzie: prym, basprym 1 i 2, kontra, bas, niekiedy także wiolonczela (Tonković, 2001). Do propagowania folkloru buniewskiego przyczynia się Zvonko Bogdan – biznesmen i cieszący się estymą pieśniarz, wykonujący utwory typowe dla regionu Baczki, których teksty zapisane są w wariacie ikawskim.

Podczas uroczystości, także rodzinnych, zobaczyć można Buniewców w tradycyjnych, odświętnych strojach (fot. 1–2). Mężczyźni noszą nakrycie głowy (latem kapelus, zimą – baranicę), koszulę z białego płótna, na której jest kamizelka (codzienna jest sukienna czarna, zaś w święta – jedwabna, kwiecista). Męskie spodnie są czarne, wąskie, zaś buty – wysokie. Strój kobiety to płócienna biała koszula z wysokim kołnierzykiem, na którą zakłada się krótką kamizelkę. Spódnice są z ornamentem roślinnym, przewiązuje się na nich fartuch z tego samego materiału. Panie noszą pantofle na niskim obcasie, mierzącym zwykle 3–5 cm. Dostrzec można różnice w modzie kobiet w zależności od ich

wieku. Dziewczęta preferują jasną tonację stroju, włosy zaczesują gładko w warkocze, zaś dojrzałe Buniewki wybierają ciemniejsze barwy, a włosy upinają w kok (Tonkovic 2001). We włosy często wpięte są ozdoby ze słomy, a sztuka ich wykonywania – słomiarstwo, postrzegane jest jako element folkloru tak buniewskiego, jak i chorwackiego.



Fot. 1–2. Buniewcy w tradycyjnym stroju i włosy upięte w kok z ozdobą ze słomy

Źródło: A. Kapusta (2014).

Photo 1–2. Bunjevci in a traditional costume and the girl's hair in a bun decorated with straw adornment

Source: A. Kapusta (2014).

Wyroby ze słomy, głównie kukurydzianej (obrazy, figurki, pudełeczka, kwiaty, biżuteria) tworzą prymitywiści obu płci mieszkający zarówno na wsiach, jak i w miastach. Ich prace prezentowane są na wystawach i festiwalach w Baczce (fot. 3–4), a także na imprezach międzynarodowych. Do najznamienszych słomiarzek z Baczki zaliczana jest Marija Ivković Ivandekić, Ivana Dulić i Marija Dulić. Artyści pracują zwykle w swoich domach, które stanowią o specyfice fizjonomii osiedli w Wojwodinie. Parterowe budynki wznoszono z miejscowego materiału, a dach kryto strzechą (obecnie wykorzystuje się cegły i dachówki). Od strony ulicy widoczne są dwa okna pokoju świątecznego, podczas gdy główne wejście, a także drugi pokój i kuchnia są od strony podwórza. Domy były elementem zagrody (*salaš*), w której była też stajnia, obora, kurnik, chlew, szopa, oraz żuraw i piec chlebowy (Bašić 2002).

Oprócz instytucji kultury, w Suboticy powstawały partie polityczne reprezentujące interesy Buniewców w Serbii. Aktualnie czynną partią jest założony w 2010 r. Savez bačkih Bunjevaca. W mieście funkcjonują także partie działające na rzecz Chorwatów z Baczki.

Podsumowując, na obecny charakter kultury buniewskiej znaczący wpływ miały ponadtrzystuletnie interferencje serbskie, chorwackie i węgierskie, a również i decyzje polityczne. Mimo okresów, w których identyfikowanie się z tradycjami buniewskimi było zakazane, Buniewcom nie tylko udało



Fot. 3–4. Wystawa prac ze słomy i nauka słomiarstwa w sali wystawienniczej ratusza miejskiego w Suboticy
 Źródło: A. Kapusta (2012).

Photo 3–4. An exhibition of straw works and learning straw crafts in the exhibition hall of the town hall
 in Subotica
 Source: A. Kapusta (2012).

się nie zatracić dziedzictwa kulturowego, lecz także dostosować je do zmieniającej się rzeczywistości. Mimo ponad stu lat badań nad kwestią buniewską, pozostawia ona wciąż wiele wątpliwości. Za pewnik przyjmowana jest obecnie teza o pochodzeniu Buniewców z nad hercegowińskiej rzeki Buni, z nieznacznym sceptycyzmem uznawane jest tłumaczenie tym faktem etnonimu. Buniewcy przybyli do Wojwodiny jako katolicy, a ich mową zawsze była sztokawska ikawica. Informacje te powielane są jednak za XIX-wiecznymi badaczami, a brak wcześniejszych opracowań tłumaczyć należy rustykalnym trybem życia Buniewców. Dla tego wiejskiego ludu ważniejsza od kształcenia się była praca na roli, co sprzyjało zachowaniu obyczajów i języka, utrudniało madziaryzację, z drugiej strony spowodowało brak wyższych warstw społeczeństwa, ograniczając tym liczbę publikacji im poświęconych i ułatwiając manipulacje. W efekcie odrodzenie narodowe datowane jest dopiero na 2. poł. XIX w. (czy nie powinno być zwane „narodzeniem”?). W związku z wybuchem II wojny światowej oraz polityką Jugosławii sprawa buniewska ponownie znikła z areny, sami Buniewcy podlegli kroatyzacji, a politycznie mogli zacząć się organizować od lat 90. XX w.

Dopiero dzięki swobodom przyznanym po 1990 r., ostatnie 32 lata można uznać za prawdziwy renesans ich kultury, polityki i budzenia się tożsamości narodowej. Zwrócić należy uwagę na fakt, że aktualnie można mówić o podwójnej tożsamości Buniewców. Po blisko półwieczu wynaradawiania nastąpił rozłam społeczności – część z nich uważa się za buniewskich Chorwatów (to oni reaktywowali organizację Pučka kasina), pozostali zaś mianują się Buniewcami, którym w określeniu tożsamości narodowej nie przeszkadza ani fakt, że rozproszeni są w jednej krainie geograficznej w dwóch państwach (przy czym na Węgrzech ich narodowość jest negowana), ani brak standaryzacji języka. Posiadają wszystkie elementy tożsamości wskazane przez C. Tullio-Altana, przy czym istotną rolę w ich pielęgnacji odgrywa wciąż żywy folklor przejawiający się nie tylko w kultywowaniu dawnych tradycji, obyczajów, kuchni, prac, muzyce i sztuce naiwnej, lecz także jako dostosowany do współczesnych warunków folklorizm dystrybuujący kulturę Buniewców wśród coraz szerszego grona odbiorców.

Kwestia buniewska stawia przed badaczami poważne wyzwania jakimi są studia literaturoznawcze, prace nad standaryzacją języka buniewskiego, a przede wszystkim nad dalszą identyfikacją ich tożsamości i spuścizny, których jednym z najważniejszych elementów stanowi folklor będący podstawowym medium dziedzictwa kulturowego Buniewców. Wielowiekowa koegzystencja narodów w Baczce sprawiła, że rozgraniczanie elementów ich tradycji jest utrudnione, lecz ich poznanie i zro-

zumienie jest kluczowe, by móc zidentyfikować znaki poszczególnych grup w przestrzeni, przy świadomości, że niektóre z symboli (np. kościoły, cmentarze) mogą być akceptowane i współdzielone przez kilka społeczności. Na potrzeby dalszych rozważań przyjęto za znaki buniewskie te, które powiązać można ściśle z Buniewcami, których prototyp kultury przedstawiono w tekście, z pominięciem tych elementów, z którymi identyfikują się buniewscy Chorwaci (np. współczesna Pučka kasina, chorwackie partie polityczne, wydawnictwa, zespoły ludowe) lub które są aprobowane przez obie te społeczności (np. kościoły).

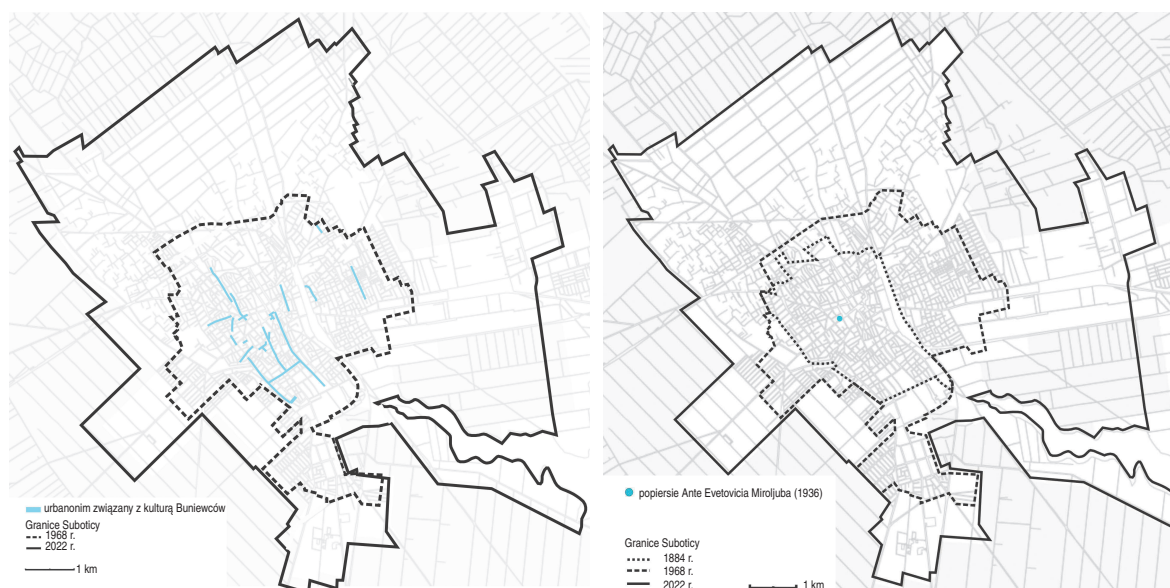
SYMBOLE BUNIEWSKIE W PRZESTRZENI MIEJSKIEJ SUBOTICY

Analiza historii i kultury Buniewców pozwoliła na wyróżnienie prototypowych komponentów, kształtujących ich tożsamość. Buniewskim *toposem* jest zachodnia Hercegowina, skąd przybyli w 2. poł. XVII w. do Baczki – ich drugiej ojczyzny, a migracja ta to główny element ich *eposu*. W tym samym czasie do Baczki, zamieszkałej przede wszystkim przez Węgrów, przybywali również Serbowie (głównie z Raszki) oraz Chorwaci – nie tylko z Hercegowiny, lecz także z Chorwacji Środkowej. Podstawą *etosu* Buniewców jest Kościół katolicki (podobnie jak Chorwatów oraz części Węgrów) oraz Macierz Buniewska, która skupia Buniewców uważających się za odrębny od Chorwatów naród. Współczesny *politikos* to uznanie za mniejszość narodową w Serbii, zaś *genos* – poczucie wspólnoty pochodzenia i więzy krwi. *Logos* tej grupy to dialekt buniewski, którego możliwość standaryzacji podlega naukowym dyskusjom. Określenie komponentów *etnosu* było konieczne, by móc dokonać interpretacji obiektów znajdujących się w przestrzeni miejskiej Suboticy jako znaków buniewskich. Analizie przestrzennej synchronicznej i diachronicznej poddano pomniki oraz urbanonimy, które semantycznie powiązać można z kulturą buniewską. Rozważono okres międzywojenny, po II wojnie światowej do rozpadu Jugosławii oraz XXI w., czyli czasy, w których Subotica była w granicach państw słowiańskich. Przed I wojną światową oraz podczas II wojny światowej w Suboticy nie było pomników Buniewców, zaś odczytanie map z tych okresów uniemożliwiła nieznanostwo węgierskiego, który był wówczas językiem urzędowym na tym terenie.

Na podstawie planu Suboticy z 1928 r. stwierdzono, że w mieście było 358 nazwanych ulic i placów, z czego przynajmniej 22 hodonimy związane były z Buniewcami (ze względu na fakt, że urbanonimy na planie zapisane były w formie dzierżawczej, nie udało się zidentyfikować 35 nazw). W historycznym centrum miasta dominowały wówczas plateonimy propagujące serbskość, zaś w położonej na południe od niego dzielnicy Centar III liczne były zarówno te upamiętniające Buniewców, jak i Chorwatów. Nazwy buniewskie były także na zachód od historycznego centrum, zaś trzy – na wschód od linii kolejowej (ryc. 1). Wyróżniono m.in. Albę Malagurskiego (burmistrz Suboticy), Agę Mamużicia (pisarz, działacz społeczny), Petara Josicia (prawnik, działacz społeczny), Lazara Mamużicia (prawnik, burmistrz Suboticy), a także wspomnianych już w tekście Mija Mandicia, Ivana Antunovicia oraz innych duchownych, literatów i aktywistów.

W okresie międzywojennym w mieście było ogółem 10 pomników, z czego połowę stanowiły rzeźby sakralne, jeden poświęcony był żydowskiemu ofiarom rewolucji 1848 r., jeden poległym za wyzwolenie i zjednoczenie 1912–1918, dwa nawiązywały bezpośrednio do kultury serbskiej. W tym kontekście postawienie w 1936 r. przy kościele św. Teresy wykonanego przez światowej sławy rzeźbiarza Ivana Meštrovia popiersia Ante Evetovicia Miroljuba (ryc. 2 i fot. 5), literata, duchownego i filozofa, uznać należy za nobilitację Buniewców.

Po II wojnie światowej w Suboticy usuwano ślady Węgrów, nawiązujące do królewskiej Jugosławii, pojawiło się więcej nazw i pomników upamiętniających działaczy komunistycznych. Mimo negacji Buniewców, w przestrzeni miasta pozostały znaki świadczące o ich istnieniu (ryc. 3–4).



Ryc. 1–2. Plateonimy związane z Buniewcami w 1928 r. i pomnik Buniewca w Suboticy w okresie międzywojennym

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 1–2. Plateonyms related to Bunjevci in 1928 and a monument to Bunjevca in Subotica in the interwar period

Source: own elaboration.

Analizę plateonimów umożliwił plan Suboticy z 1968 r., na którym zaznaczono 470 ulic i placów, w tym 63 nienazwane, a 18 niejasnych. Choć dominowały *nomina propria* odnoszące się do Chorwatów (96), Jugosłowian (50), Węgrów (29), a także innych narodów (83), liczba hodonimów upamiętniających Buniewców nie uległa zmianie (22). Należy zwrócić uwagę na fakt, że usunięto nazwy buniewskie reprezentacyjnych ulic w dzielnicy Centar I oraz III, a także samą nazwę ulicy Buniewskiej, którą określono mianem Ivana Antunovicia, buniewskiego pisarza i duchownego. Ta substytucja z pozoru może wydać się irracjonalna, jednak pozwoliła na eliminację onimu bezpośrednio wskazującego na Buniewców, zaś upamiętniła osobę, która przyczyniła się do rozwoju miasta. Tego typu postępowanie zauważalne jest także współcześnie – od lat 90. XX w. w Suboticy usuwane są ślady związane z działaczami komunistycznymi, lecz pozostawiane są te, umożliwiające komemorację osób, które zapisały się pozytywnie w historii miasta. Nazwy niektórych ulic, ponadto, wyeliminowano z map w związku ze zmianą struktury morfologicznej miasta, do której przyczyniły się działania wojenne. Onimy buniewskie zastąpiono także węgierskimi (2), jugosłowiańskimi (2), chorwackimi (2) oraz innymi. Na tablicach z nazwami ulic w latach 60. XX w. można było znaleźć nazwisko Paja Kujundžicia (w innym miejscu, niż w okresie międzywojennym), a także m.in. Grgura Peštalicia (pisarz, filozof), biskupa Lajča Budanovicia, Bozy Šarčevicia (leksykograf, pisarz, tłumacz).

Popiersie Ante Evetovicia zostało przeniesione w 1941 r. do magazynu, zaś od 1949 r. było prezentowane na ekspozycji w Muzeum Miejskim, skąd przywrócono je na pierwotną lokalizację dopiero w 1996 r. W Suboticy stanęły jednak trzy inne pomniki poświęcone Buniewcom – wszystkie w centralnej, reprezentacyjnej części miasta. Przy ul. Maksima Gorkog, na skwerze, który powstał po zniszczonych w czasie wojny budynkach (Duranci, Gabrić Počuča, 2001), stanął naturalnej wielkości pomnik Ivana Sarićia (fot. 6), opierającego się o rower i trzymającego śmigło. Sarić był lotnikiem, kolarzem, założycielem klubu piłkarskiego w Suboticy. Jego działalność na rzecz sportu w mieście, a także międzynarodowe sukcesy sprawiły, że uznano go za postać godną upamiętnienia nawet w cza-



Fot. 5. Popiersie Ante Evetovicia.

Źródło: A. Kapusta (2009).

Photo 5. Ante Evetović bust.

Source: A. Kapusta (2009).

się, w którym jego narodowość w oficjalnych dokumentach nie istniała. Ponadto w mieście w 1971 r. ustawiono popiersie wspomnianego już Ambrozija Bozy Šarčevića (fot. 7), które Subotica otrzymała w darze od jej autora – Ivana Meštrovia. Rzeźbiarz wykonał je w 1951 r. i pragnął, by znalazło się w Suboticy w otoczeniu zieleni. Początkowo jednak eksponowane było w Muzeum Miejskim, zaś w 1971 r. ustawiono je przy reprezentacyjnym deptaku Korzo. Dopiero w 1985 r. zapadła decyzja o przeniesieniu popiersia do parku, który znajduje się między stacją kolejową a ulicą Đure Đakovicia (Duranci, Gabrić Počuča, 2001) – ta lokalizacja zaprezentowana jest na ryc. 4. W 1969 r. przed instytutem ochrony zdrowia ustawiono biust Vinca Zomborčevića (znany także jako Vinko Somborčević), głównego lekarza miasta. Stoi on w otoczeniu 20 innych popiersi poświęconych wielkim medykom (fot. 8). Negacja Buniewców jako narodu nie była więc przeszkodą, by upamiętnić ich przedstawicieli, którzy zasłużyli się dla Suboticy. Monumenty poświęcone Buniewcom to zaledwie 1,2% ogółu tego typu obiektów, które istniały w Suboticy przed rozpadem Jugosławii. Dominowały wówczas pomniki, które uznać można za symbole wielokulturowe lub nieodnoszące się do żadnej ze wspólnot narodowych (ogółem 42). Liczne były także obiekty, które propagowały ideę jugosłowiańską (14). Interesujące jest to, że w mieście było wówczas 8 pomników upamiętniających kulturę węgierską, 3 – serbską, 1 – chorwacką. Komemoracja Buniewców, oficjalnie nieuznawanych, miała umiarkowany wpływ na kształtowanie pejzażu semiotycznego miasta.

W XXI w. w przestrzeni miejskiej Suboticy jest siedem pomników upamiętniających Buniewców (ryc. 6). W 1996 r. przywrócono popiersie Ante Evetovicia, zaś w 1992 r. ustawiono na placu Republiki przed ratuszem miejskim biust Blaška Rajicia (fot. 9). W 2019 r. odsłonięto pomnik Đury Stanticia (znanego także jako György Sztantics), sportowca, który reprezentował Węgry, osiągając sukcesy m.in. na Olimpiadzie Letniej w Atenach w 1906 r., gdzie zdobył złoty metach w chodzie na



Ryc. 3–4. Nazwy ulic i placów upamiętniające Buniewców w Suboticy w 1968 r. i pomniki Buniewców w Suboticy w 1991 r.

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 3–4. Names of streets and squares commemorating Bunjevci in Subotica in 1968 and monuments of Bunjevci in Subotica in 1991

Source: own elaboration.



Fot. 6–8. Pomnik Ivana Sarića, popiersie Bozy Šarčevića, fragment kompleksu popiersi wielkich medycyn (Vince Zomborčević – pierwszy z lewej)

Źródło: A. Kapusta (2009, 2011).

Photo 6–8. The monument of Ivan Sarić, bust of Boza Šarčević, fragment of the complex of busts of great medics (Vince Zomborčević – first on the left)

Source: A. Kapusta (2009, 2011).

3000 m. Jest to interesujący obiekt, z którym utożsamiają się zarówno Buniewcy, jak i Węgrzy oraz Chorwaci, poza tym nie znajduje się w ścisłym centrum miasta, lecz jego lokalizacja jest motywowana – podobizna lekkoatlety stanęła przez domem, w którym mieszkał. Rok później przy kościele św. Teresy celebrowano ustawienie pomnika biskupa Ivana Antunovicia. Postać ta znana jest wszystkim katolikom mieszkającym w Suboticy, jednakże sama idea wzniesienia monumentu budziła kontrowersje – propagowały ją organizacje chorwackie działające w Baczce, z działań wyłączono instytucje

stricte buniewskie, a ponadto w ramach kompromisu w 2021 r. stanął także monument bliski Serbom (pomnik króla Piotra I Karadziordzewicia) oraz Węgrom (Károly Bíró – burmistrz miasta w latach 1902–1918). Spośród 125 pomników w przestrzeni publicznej Suboticy dominują te, które uznać można za wielokulturowe lub niewykazujące związku z żadnym z narodów (ogółem 58). Zauważalny jest istotny wzrost liczby pomników, które symbolizują kulturę węgierską (18), serbską (9). Chociaż komemoracja Buniewców nie jest najważniejszym elementem pejzażu semiotycznego Suboticy, należy podkreślić, że w mieście stanęły także inne pomniki pośrednio związane z tym narodem, np. rzeźba *Żniwiarz*, prezentująca postać rolnika podczas sianokosów. Z pomnikiem tym utożsamiają się zarówno Buniewcy, jak i Chorwaci z Baczki, a także inne społeczności zamieszkujące Suboticę, których rodziny zajmowały się uprawą ziemi.



Fot. 9. Popiersie Blaška Rajicia przybrane wieńcem ze zbóż podczas dożynek w 2014 r.

Źródło: A. Kapusta (2014).

Photo 9. Bust of Blaško Rajić decorated with a garland of cereals during the harvest festival in 2014

Source: A. Kapusta (2014).

Wzrosła liczba placeonimów związanych z Buniewcami. W Suboticy jest 819 nazwanych ulic, z czego 174 związanych z Serbami, 119 – Chorwatami, 96 – Jugosławią, 69 – Węgrami, zaś Buniewcami – 32 (ryc. 5), zaledwie o 10 więcej, niż przed rozpadem Jugosławii. Nowe onimy buniewskie są w dzielnicy Ker (2) w południowo-zachodniej części miasta, Mali Bajmok (2) i Gat (1) na zachodzie Suboticy, na północy w Zorce (2), na południowym wschodzie w dzielnicy Novi Grad (1), na południu w Aleksandrovie (1), oraz w Centar II (1). W większości są to krótkie, nowo wytyczone ulice. Wśród upamiętnionych Buniewców jest m.in. Ivan Sarić, Ante Evetović, Josip Šokčić (literat), Titus Mačković (architekt), Stipan Mukić (tamburzysta).

Znaki świadczące o obecności Buniewców w Suboticy to także siedziby instytucji, które działają na rzecz tej mniejszości (ryc. 7). Większość z nich zlokalizowana jest w centrum miasta, zaś partia polityczna oraz stowarzyszenia kultywujące tradycje muzyczne i taneczne w południowej czę-



Ryc. 5–6. Plateonimy i pomniki upamiętniające Buniewców w Suboticy w 2022 r.

Źródło: opracowanie własne.

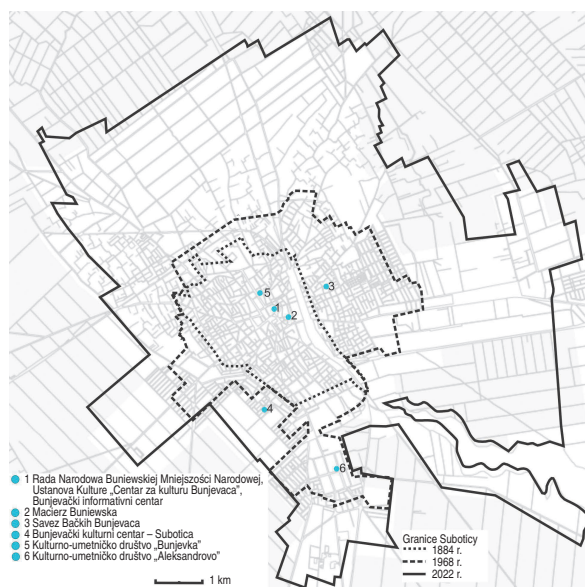
Fig. 5–6. Plateonyms and monuments commemorating Bunjevci in Subotica in 2022

Source: own elaboration.

ści Suboticy. Znaczące jest szczególnie umiejscowienie Macierzy Buniewskiej w kamienicy przy reprezentacyjnym deptaku Korzo, a także Rady Narodowej Buniewskiej Mniejszości Narodowej oraz funkcjonującego przy niej centrum kultury buniewskiej i centrum informacyjnego w budynku przy placu cara Jovana Nenada, co podkreśla rangę zarówno samych instytucji, jak i społeczności, którą reprezentują.

Użytkownicy przestrzeni publicznej Suboticy mogą mieć trudności z odnalezieniem tych instytucji, gdyż ich oznaczenia niełatwo dostrzec (fot. 10–12). O istnieniu Macierzy Buniewskiej świadczą tablice w bramie kamienicy. W obiekcie przy placu Jovana Nenada działają liczne placówki, o czym świadczą szyldy umieszczone przy wejściu. Pozostałe stowarzyszenia, zarówno kulturalne, jak i polityczne, zarejestrowane są w budynkach na osiedlach domów jednorodzinnych (w okolicy „Buniewki” jest także zabudowa blokowa). Skromna szata informacyjna generuje trudności w poznawaniu miasta i jego mieszkańców, wpływa jednak pozytywnie na estetykę przestrzeni.

Przedstawione dotychczas symbole świadczące o obecności Buniewców w Suboticy uznać można za stałe, lecz warte odnotowania są również okresowe znaki wskazujące na ich związek z miastem. Czasowe zawłaszczanie przestrzeni związane jest przede wszystkim z obchodami świąt. Na uroczystości przybywają liczni goście, stąd podstawowym wskaźnikiem jest to, kto odpowiedzialny jest za organizację wydarzenia (instytucje buniewskie konkurują w tym względzie z chorwackimi). Szczególnie celebrowane są dożynki z uroczystą mszą w kościele św. Teresy, po której przez ulice Suboticy przechodzi barwny korowód, a towarzyszy mu składanie kwiatów i ozdób ze zbóż na pomnikach Buniewców (np. Rajicia – fot. 9), *Žniwiarza*, a także koncerty i wydarzenia organizowane na centralnych placach przed ratuszem miejskim, które uświetniają występy sceniczne, jarmarki tradycyjnych produktów (także rękodzieła – zwłaszcza wyrobów ze słomy) oraz spontaniczne tańce (fot. 13). Społeczności organizujące wydarzenia starają się także o możliwość wywieszenia swojej flagi na ratuszu miejskim (fot. 14). Buniewskie występy można także obejrzeć podczas innych festiwali organizowanych w mieście, a prace ludowe na czasowych wystawach. Swoistą manifestacją buniewkości jest



Ryc. 7. Lokalizacja instytucji buniewskich w Suboticy w 2022 r.

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 7. Location of Bunjevci institutions in Subotica in 2022.

Source: own elaboration.



Fot. 10–12. Siedziby wybranych instytucji buniewskich – Macierzy Buniewskiej przy ul. Korzo 8, Rady Narodowej Buniewskiej Mniejszości Narodowej przy placu cara Jovana Nenada (w tle wieże kościoła franciszkanów) i szyld na budynku, w którym działa Stowarzyszenie Kulturalno-Artystyczne „Buniewka” przy ul. Miloša Obilicia 6

Źródło: A. Kapusta (2011, 2012).

Photo 10–12. Seats of selected Bunjevci institutions – Bunjevačka matica at Korzo street 8, the National Council of the Bunjevci National Minority at the Tsar Jovan Nenad Square (in the background the towers of the Franciscan Church) and the sign on the building of Cultural and Artistic Association “Bunjevka” at Miloš Obilić Street 6

Source: A. Kapusta (2011, 2012).

umieszczanie na witrynach księgarni podręcznika do buniewskiej mowy, a także wystawianie prasy buniewskiej w kioskach z gazetami.

Percepcja znaków w przestrzeni miejskiej dokonywana może być nie tylko wzrokiem, słuchem, czy dotykiem, istotne są także smaki i zapachy, szczególnie tradycyjnej kuchni. Ze względu na wielokulturowość Wojwodiny i przenikanie wpływów w każdej dziedzinie życia, wyróżnienie dań ty-



Fot. 13–14. Przygotowanie do odtańczenia *kola* na placu Wolności oraz flaga buniewska na ratuszu w Suboticy
Źródło: A. Kapusta (2014, 2019).

Photo 13–14. Preparing to dance a *kolo* on Sloboda Square and the Bunjevac flag at the town hall in Subotica
Source: A. Kapusta (2014, 2019).

powych dla konkretnej społeczności jest problematyczne. W Suboticy jest jedna restauracja, która promuje się jako buniewska – Gostiona Gurinović. Serwowane tam dania uznać można za wyszukane, a sposób podania – wysublimowany, z pewnością nieodzwoiercedlający prostej kuchni rolniczych Buniewców, jednak wystrój – zarówno sal, jak i wewnętrznego podwórza (fot. 15–16) jest rustykalny.



Fot. 15–16. Restauracja Gurinović – sala oraz podwórze.

Źródło: A. Kapusta (2011).

Photo 15–16. Gurinović Restaurant – hall and yard.

Source: A. Kapusta (2011).

Symbole buniewskie w Suboticy są zauważalne, lecz tylko dla osób, które znają tę społeczność. Na tablicach z nazwami ulic podane są jedynie nazwiska, bez wyjaśnienia, kim była upamiętniana postać. Także inskrypcje na pomnikach są ascetyczne (zazwyczaj imię i nazwisko oraz lata życia), a szyldy instytucji są mało zauważalne. W przypadku wielokulturowej Suboticy jest to jednak zaletą – skromność wypowiedzi w przestrzeni miejskiej ogranicza poczucie jej zawłaszczania przez konkretną grupę, a także sprawia, że z symbolami mogą się utożsamiać przedstawiciele różnych narodów i kultur.

KONKLUZJE

Studia literatury pozwoliły na przybliżenie *etnosu* Buniewców, którzy w Serbii uznawani są na naród, lecz ich tożsamość dzielona jest między tych, którzy deklarują się jako Buniewcy oraz buniewskich Chorwatów w Baczce. Działacze polityczni i kulturalni propagujący kulturę buniewską w trójkącie bajskim od końca XVII w. do II wojny światowej uznawani są za kluczowe postaci kształtujące tożsamość zarówno Buniewców, jak i buniewskich Chorwatów. Po II wojnie światowej, w związku z uznaniem ich za Chorwatów, ulegali kroatyzacji, czego efektem jest współczesna dychotomia, dostrzegalna przede wszystkim na poziomie instytucjonalnym – zarówno politycznym, jak i kulturalnym. Interesy obu grup reprezentują inne partie polityczne, zaś krzewieniem tradycji (wspólnych obu grupom) zajmują się odmienne ośrodki folklorystyczne. Chociaż do szkół udało się wprowadzić przedmiot, na którym poznać można buniewską mowę i kulturę, a język buniewski od 2021 r. jest jednym z czterech oficjalnych języków Suboticy (co dodatkowo podkreśla jej rangę jako buniewskiej stolicy), działania te wywołują sprzeciw Chorwatów. Mimo dywergencji, obu grupom zależy na upamiętnieniu ich apologetów.

Przed II wojną światową plateonimy buniewskie i chorwackie dominowały w dzielnicy Centar III, która tradycyjnie zamieszkała była przez te grupy. Obecnie hodonimy te są bardziej rozproszone i znajdują się na obrzeżach historycznego śródmieścia, w którym reprezentacyjne place i ulice mają nazwy neutralne, niewykazujące związku z żadnym z narodów. Pomniki Buniewców są natomiast w ścisłym centrum, w tym na placu Republiki, na którym celebrowane są święta. Reprezentacyjne jest ponadto umiejscowienie głównych instytucji buniewskich. Śladów Buniewców brakuje w dzielnicach przyłączanych do miasta od lat 70. XX w. Konkurencja między Buniewcami a Chorwatami, którzy propagują także kulturę *stricte* chorwacką, sprawia, że komemoracja Buniewców w ostatnich latach jest ograniczona. Nawiązując do idei semiosfery należy dostrzec, że umiejscowienie instytucji i pomników Buniewców głównie w centrum, w którym są też monumenty i organizacje innych narodów zamieszkujących Suboticę, kształtuje centrum tej przestrzeni jako wielokulturowe. Z kolei plateonimy, głównie na zachodnich obrzeżach historycznego centrum, często blisko granic miasta, pozwalają na uznanie granicy tej semiosfery jako filtru, który łączy ją z terenami sąsiadującymi z miastem od zachodu, czyli trójkątem bajskim.

Dostrzeżenie stygmatyzacji przestrzeni Suboticy możliwe jest po dokładnym poznaniu historii miasta i zamieszkujących ją społeczności. Pomniki i *nomina propria* upamiętniają głównie osoby, które miały istotny wpływ na rozwój i kulturę regionu – w przypadku Buniewców są to duchowni, literaci, a także działacze polityczni i sportowcy. Ponadto wyróżniono lekarza. Brakuje symbolicznego dowartościowania kobiet – szczególnie pisarki i etnolożki Mary Đorđević-Malagurski, a także słomiarek, które rozślawiają ludową sztukę buniewską. Ulicom w Suboticy można również nadać nazwy pośrednio związane z Buniewcami, z którymi mogłyby utożsamiać się także inne narodowości tam mieszkające (np. ulica Dożynek, Prządek, Słomiarek, Tamburzystów itp.), zwłaszcza, że wiele ulic jest jeszcze nienazwanych (oznaczone są cyframi rzymskimi).

Periodyczne zawłaszczanie przestrzeni przez Buniewców to głównie organizacja wydarzeń, wystaw i pokazów w przestrzeni miejskiej, wywieszanie flag (także na ratuszu). Należy podkreślić, że na festiwalach odbywających się w Suboticy promować się mogą zespoły i twórcy prezentujący różne kultury, co wskazuje na działania władz zmierzające do propagowania tolerancji i poszanowania, a także umiejętności wypracowania konsensusu przez społeczności zamieszkujące Baczkę.

Buniewcy znacząco przyczynili się do kształtowania krajobrazu kulturowego Baczki, czego konsekwencją jest komemoracja ich przedstawicieli w głównym mieście regionu. Współczesne zainteresowanie mniejszościami narodowymi, także tymi, które były lub są uważane za ukryte mniejszości (por. Sikimić 2004), pozwala na dostrzeżenie osób i wydarzeń do tej pory deprecjonowanych w historiografii tej rolniczej społeczności. Stwarza to dalsze możliwości kreowania znaków Buniewskich w Suboticy. Wyzwaniem dla gestorów jest czynienie tego w taki sposób, by konstituować przestrzeń

semiotyczną przyjazną dla wszystkich mieszkańców. Służą temu dotychczasowe działania, szczególnie upamiętnianie osób bezpośrednio związanych z miastem, enigmatyczne inskrypcje pozwalające na szeroką interpretację oraz nieeksponowanie szyldów organizacji, co wpływa na estetykę szaty informacyjnej i uniwersalizm warstwy semantycznej miasta.

Bibliografia

- Antunovich I., 1882, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom*, drukarnia Friederika Jasper-a, Beč.
- Azaryahu M., 1997, German reunification and the politics of street names: the case of East Berlin, *Political Geography*, 16, s. 479–493, [https://doi.org/10.1016/S0962-6298\(96\)00053-4](https://doi.org/10.1016/S0962-6298(96)00053-4).
- Azaryahu M., 2011, The critical turn and beyond: The case of commemorative street naming, *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 10, 1, s. 28–33.
- Bašić P., 2002, *Subotički Bunjevci*, Bunjevačka matica, Subotica.
- Bašić Palković N., 2005, Istorija bunjevačkog izdavaštva. Prvi bunjevački listovi, *Bunjevačke novine*, 1, s. 26–27.
- Berg L.D., Vuolteenaho J. (red.), 2009, *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*, Ashgate, Farnham.
- Bierwiazzonek K., 2016, *Społeczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*, WUŚ, Katowice.
- Bucher S., Matlovič R., Lukáčová A., Harizal B., Matlovičová K., Kolesárová J., Čermáková L., Michalko M., 2014, The perception of identity through urban toponyms in the regional cities of Slovakia, *Anthropological Notebooks*, 19, 3, s. 23–40.
- Budinčević N., 2006, Usvojeni bunjevački nacionalni simboli, *Bunjevačke novine*, 7, s. 4–5.
- Carr S., Francis M., Rivlin L.G., Stone A.M., 2009, *Public Space*, University Press, Cambridge.
- de Saussure F., 1961, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, przeł. K. Kasprzyk, PWN, Warszawa.
- Duranci B., Gabrić Počuča V., 2001, *Javni spomenici opštine Subotica*, Međuopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Subotica.
- Evetović M., 1941, *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, Subotica.
- Flis M., 2017, O mechanizmach zawłaszczania symbolicznej przestrzeni społecznej, [w:] A.A. Szafranski (red.), *Clifford Geertz a wyzwania antropologii współczesnej: zmiana czy kontynuacja?*, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 15–27.
- Górny K., Górna A., Szczepański J., Sienica A., 2022, Patriarchat nazewniczy – zmaskulinizowany krajobraz symboliczny polskich mniejszych miast, *Prace i Studia Geograficzne*, 67, 1, s. 25–44, DOI: 10.48128/pisg/2022-67.1-02.
- Harvey D., 2001, *Spaces of capital: Towards a critical geography*, Routledge, New York.
- Ivanić I., 1894, *O Bunjevcima. Povesničko-narodopisna rasprava*, Izdavačka štamparija dr-a Dušana Petrovića, Subotica.
- Ivanić I., 1899, *Bunjevci i Šokci u Bačkoj, Baranji i Lici*, drukarnia D. Dimitrijevića, Beograd.
- Kaczmarek J., 2004, Od koncepcji miejsca do geografii wykluczenia, [w:] E. Orłowska, J. Klementowski (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych*, Studia teoretyczne i regionalne, t. IV, Polskie Towarzystwo Geograficzne – Oddział Wrocławski, Wrocław, s. 3–15.
- Kaczmarek S., 2012, Kultura gospodarowania przestrzenią w mieście, *Studia Miejskie*, 5, s. 9–17.
- Kapusta A., 2015, *Miejska przestrzeń wielokulturowa Suboticy – analiza geograficzno-semiotyczna*, maszynopis rozprawy doktorskiej przygotowanej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu pod kierunkiem dr hab. Sylwii Kaczmarek, Łódź.
- Kapusta A., 2017, Semiotyka miasta wielokulturowego w ujęciu geograficznym, [w:] A. Gałkowski, K. Pietrych (red.), *Ecowskie inspiracje. Semiotyka w komunikacji i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 249–268.
- Kujundžić-Ostojić S., 2007, Od jeseni bunjevački u školama, *Bunjevačke novine*, 24, s. 4.

- Kuntić K., 2002, Uticaj političkih promena na položaj i nacionalno izjašnjavanje Hrvata-Bunjevaca u Bačkoj tokom 20. veka, [w:] H.G. Fleck, I. Graovac (red.), *Dijalog povjesničara – istoričara* 5, Herceg Novi, 2.–4. ožujka/marta 2001, Zagreb, s. 191–210.
- Lagopoulos A.Ph., Boklund-Lagopoulou K., 2014, Semiotics, culture and space, *Sign Systems Studies*, 42, 4, s. 435–486, DOI: 10.12697/SSS.2014.42.4.02.
- Lees L., 2001, Towards A Critical Geography of Architecture: The Case of an Ersatz Colosseum, *Ecumene*, 8, 1, s. 51–86, <https://doi.org/10.1177/096746080100800103>.
- Libura H., 1990, *Percepcja przestrzeni miejskiej*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Light D., 2004, Street names in Bucharest, 1990–1997: exploring the modern historical geographies of post-socialist change, *Journal of Historical Geography*, 30, 1, s. 154–172.
- Łotman J., 1984, O siemiosferie, *Trudy po znakovym sistiemam*, XVII, s. 5–23.
- Łotman J., 2010, *Siemiosfera*, Iskustwo – SPB, Sankt-Pietierburg.
- Łotman J., Uspieński B., 1977, O semiotycznym mechanizmie kultury, [w:] E. Janus, M.R. Mayenowa (wyb. i opr.), *Semiotyka kultury*, przeł. J. Faryno, PIW, Warszawa, s. 147–174.
- Mantey D., 2019, *Wzorzec miejskiej przestrzeni publicznej w konfrontacji z podmiejską rzeczywistością. Przykład podwarszawskich suburbiów*, WUW, Warszawa.
- Muszyńska A., 2016, Plateonimy i agoronimy centralnej przestrzeni Suboticy (Serbia) jako świadectwo wielokulturowości miasta, [w:] A. Gałkowski, R. Gliwa (red.), *Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej*, WUŁ, Łódź, s. 277–288.
- Rosch E., 1973, Natural Categories, *Cognitive Psychology*, 4, s. 328–350.
- Rosch E., 1975, Cognitive Representations of Semantic Categories, *Journal of Experimental Psychology: General*, 104, 3, s. 192–233.
- Rose-Redwood R., 2008, From number to name: symbolic capital, places of memory, and the politics of street renaming in New York City, *Social and Cultural Geography*, 9, s. 431–452, <https://doi.org/10.1080/14649360802032702>.
- Rzeszewski M., Kotus J., Sowada T., Ewertowski W., 2020. Krytyczne wizje geografii i planowania – sposoby myślenia, praktyka badawcza, niezgoda i naukowy aktywizm. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 50, s. 175–187, <https://doi.org/10.14746/rrpr.2020.50.10>.
- Sikimić B. (red.), 2004, *Skrivene manjine na Balkanu*, SANU, Balkanološki institut, Beograd.
- Stantić N., 2021, Subatica ima četiri jezika u službenoj upotribi, *Bunjevačke Novine*, 192, s. 4–6.
- Todosijević B., 2002, Why Bunjevci did not Become a Nation: A Case Study, *East Central Europe*, 29, 1–2, s. 59–72.
- Tonković S., 2001, *Dragulji bunjevačke riznice*, Savez amatera Vojvodine, Novi Sad, «Futura» Petrovaradin.
- Tullio-Altan C., 1995, *Ethnos e civiltà: identità etniche e valori democratici*, Feltrinelli, Milano.
- Vuković P., 2015, Buniewcy z Bački – język i tożsamość, *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 8, s. 239–256.
- www.bunjevacka-matica.rs (dostęp: 15.09.2022)
- www.bunjevci.net (dostęp: 15.09.2022)
- www.bunjevci.net/knjizevnost (dostęp: 15.09.2022)
- www.zkvh.org.rs/udruga/backa/puka-kasina-1878-subotica (dostęp: 15.09.2022)
- Yeoh B., 1996, Street-naming and nation-building: Toponymic inscriptions of nationhood in Singapore, *Area*, 28, 3, s. 298–307.
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*, 2002, Službeni list SRJ, br. 11 od 27. februara 2002, Beograd.
- Zebracki M., Milani T.M., 2017, Critical Geographical Queer Semiotics, *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 16, 3, s. 427–443.
- Żyłko B., 2011, *Kultura i znaki. Semiotyka stosowana w szkole tartusko-moskiewskiej*, WUJ, Gdańsk.